

den met alle voorbereidingen, aarzelingen, tegenslagen en positieve kanten grondig geanalyseerd. De vakbeweging en dan in het bijzonder FNV Bondgenoten lijkt in ieder geval te hebben geleerd van het NS-conflict, want hun logo siert trots de achterkant van het boek. Ook voor historici is het boek echter de moeite waard. Niet zozeer vanwege de achterin opgenomen bijlagen, die kunnen immers ook worden geraadpleegd in de bij het IISG gedeponeerde archieven van de personeelscollectieven. Vooral de persoonlijke inslag van het boek is een voor historici, maar natuurlijk ook voor andere sociale wetenschappers interessante toevoeging aan archiefmateriaal. Zo vaak hebben we niet de beschikking over ooggetuigenverslagen uit de eerste hand van grote sociale conflicten. En een groot sociaal conflict was het zeker in het net niet rampjaar 2001.

Sjaak van der Velden

Wetenschappelijk Bureau van de SP, Rotterdam, en Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Marian van der Klein en Saskia Wieringa (eds.), *Alles kon anders. Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (Amsterdam: Aksant, 2006) 184 p. ISBN 9789052602318

De *Zeitgeist* van *Mai 68* lijkt bijna veertig jaar later niet terug in de fles te krijgen, dat bewijst ook *Alles kon anders*. De oorsprong van deze verzamelbundel is een colloquium gehouden naar aanleiding van de gezamenlijke zeventigste verjaardag van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. De bijdragen, geschreven door historici en sociale wetenschappers, maken af en toe de dwarsdoorsnede tussen deze archieven. Met zes van de negen bijdragen over de vrouwenbeweging, de homo- en lesbischebeweging ligt de nadruk vooral op genderverhoudingen en de seksuele identiteit. Sommige bewegingen die evengoed met mei '68 worden geassocieerd, komen niet aan bod – de voor Amsterdam zo kenmerkende provobeweging ontbreekt bijvoorbeeld.

Beïnvloed door sociologische literatuur over sociale bewegingen staan het repertoire van politieke actie en de protestcultuur centraal in deze uitgave. De auteurs vragen zich af waarop het actierepertoire – de handige toneelmetafoor van Charles Tilly – van de sociale bewegingen steunt en hoe dit repertoire in het verloop van de tijd is veranderd. Vooral de wisselwerking tussen actievormen van verscheidene sociale bewegingen vormt een belangrijk aandachtspunt. Hoe sociale bewegingen leentjebuur spelen bij andere bewegingen en deze actievormen imiteren, toe-eigenen en ten slotte transformeren, waardoor een eigen dynamiek ontstaat, wordt uiteenlopend onderzocht, waarbij de begrippen 'imitatie' en 'transformatie' een leidraad bieden.

Casestudies zijn de 'Vrouwenstaking' uit 1981 voor de legalisering van abortus, de feministische organisatie 'Man Vrouw Maatschappij' en de lesbische *Sturm-und-Drang*-groep 'Paarse September'. Deze laatste actiegroep is hier een vreemde eend in de bijt, want de analyse beperkt zich tot een duiding van haar provocatieve ideeën. De actievormen van werknemers, de Vrouwenbond Federatie Nederlandse Vakbeweging en de Nederlandse vredesbeweging worden dan weer over een langere periode bestudeerd. Dit is ook het geval voor het socialistisch feminisme in Nederland, waarbij feministische tijdschriften het empirische materiaal bieden. De bijdrage over het actierepertoire van de homobeweging is een beschouwend stuk. Een getuigenis over het landelijke succes en de virtuele onzekerheid van het antiracistische Kroesje rondt verrassend af. Deze stichting, verwijzend naar smeltkroes, die zich richt op pubers en

hun omgang met de culturele diversiteit in de Nederlandse samenleving, kan als een hedendaagse variant van de ‘verbeelding aan de macht’ worden beschouwd.

De variërende thema’s, de diverse periodes en de ongelijke analyses zijn wellicht de reden waarom een afsluitend hoofdstuk met een conclusie ontbreekt, al probeert het inleidende hoofdstuk besluitend vooruit te blikken. De bijdragen worden veelal doorspekt met persoonlijke getuigenissen die de bevoegenheid van de actievoerders belicht. Afbeeldingen van affiches en sprekende (zwart-wit) foto’s van actievoerders en hun uiterlijke kenmerken maken de analyses doorleefd. Behalve het hoofdstuk over Kroesje vormen het verbale geweld en de typische talige constructie van sommige sociale bewegingen geen extra aandachtspunt. Jammer is ook dat de ‘aloude’ (p. 11) vakbeweging tegenover de zogenaamde ‘nieuwe’ sociale bewegingen wordt geplaatst. Een onderscheid dat pejoratief en misleidend is. Immers, de emanciperende rol van de vakbeweging loopt vooralsnog niet ten einde en tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ sociale bewegingen valt niet altijd een rigoureuze lijn te trekken. Dit laatste blijkt ook uit *Alles kon anders* zélf: sociale bewegingen maken gebruik en bouwen voort op actievormen van andere bewegingen. Het transhistorische en grensoverschrijdende karakter hiervan wordt erkend, maar maakt amper deel uit van de analyse. Dat de staking al in het oude Egypte en de middeleeuwen voorkwam, is trouwens een anachronistische uitschuiver: men kan enkel van stakingen spreken wanneer de arbeidsverhoudingen zijn gebaseerd op loonarbeid.

Alles kon anders bewijst dat een eenvoudig ‘doorgeefmodel’ van repertoires een te simpele voorstelling van zaken is. Van belang is niet alleen welke actievorm wordt overgenomen, maar ook wie dit doet. Een mooi voorbeeld hiervan biedt de ‘Vrouwenstaking’ van 1981. Het marxistisch geïnspireerde Landelijk Stakingscomité maakte dan wel gebruik van ‘het stoerste repertoirestuk van de arbeidersbeweging’ (p. 36), maar het radicaalfeministische protest tegen de gewraakte abortuswet van 1981 botste op het niet-economische karakter van het stakingsdoel. De ‘Vrouwenstaking’ kenmerkte zich bijgevolg door haar ‘diffuse en relatief beperkte karakter’ (p. 34) en kon niet verhinderen dat deze abortuswet, waarbij het beslissingsrecht bij de arts lag, op 28 april 1981 werd goedgekeurd. Het *momentum* van het stakingscomité was voorbij en de radicaalfeministische stroming raakte geïsoleerd.

De tweespalt tussen gematigden en radicalen, opgesloten in hun ‘eigen arrogante overtuiging van het eigen Gelijk’ (p. 14), lijkt wel de *fil rouge* van *Alles kon anders*. Sommige protagonisten slaken daarbij een *mea culpa* voor de arrogante gelijkhebbigheid en groepsdwang, wat enigszins een domper plaatst op de optimistische retoriek van toen. Toch klinkt ook spijt dat de stelling ‘het persoonlijke is politiek’ is vergeten (p. 107). Maar de inbreng van gematigde bewegingen met hun onderhandelingsstrategie gericht op de overheid wordt erkend – inhoud en vorm gaan vaak samen. Hoewel succes en falen niet het studiedoel van deze uitgave is, wordt het actierepertoire er dus vaak mee verbonden. Zo worden bedrijfsbezettingen en ‘ludieke aksies’ vooral in verband gebracht met de zwakte van de vakbeweging vandaag. En ook al stond de radicale protestcultuur zo haaks op de mythologische overlegcultuur in Nederland, uiteindelijk was ze functioneel voor de versterking van dit zelfde overleg en het vernieuwen van het actierepertoire bij de pragmatici. *Alles kon anders* is een leeswaardig, creatief en verzorgd uitgegeven bundel. Vooral wie geïnteresseerd is in de vrouwenbeweging in Nederland tijdens de Tweede Feministische Golf zal er gading in vinden.

Kurt Vandaele
Universiteit Gent